

УКРАЇНСЬКА МОВА У ШКОЛАХ З УГОРСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ У СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Аніко БЕРЕГСАСІ,

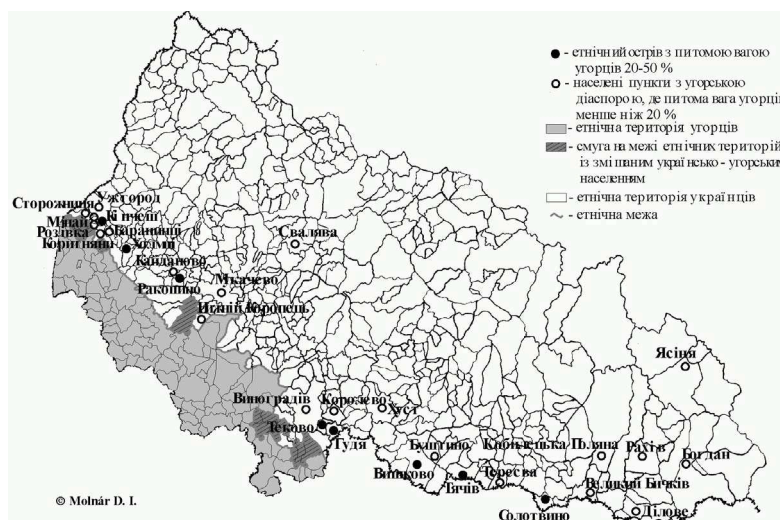
кандидат філологічних наук, доцент
Закарпатського угорського інституту
ім. Ф. Ракоці II

Степан ЧЕРНИЧКО,

кандидат філологічних наук, проректор
Закарпатського угорського інституту
ім. Ф. Ракоці II, (Берегово)

За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на Закарпатті проживає 151516 угорців, які складають 12,1% населення області. 74% угорців Закарпаття проживають компактно у населених пунктах, де складають 75–100% від загальної кількості населення. У 2005/2006 навчальному році в області є 107 загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання. За радянських часів у школах з угорською мовою навчання українську мову не викладали зовсім, лише російську. Це призвело до того, що та частина угорського населення області, яка проживає компактно, не змогла оволодіти українською мовою у школі, тільки російською. Від часів настання незалежності України державну мову вивчають у всіх школах Закарпаття, у тому числі і в школах з угорською мовою навчання. Але до сьогоднішнього часу немає всіх умов для того, щоб в угорськомовних школах діти змогли вільно оволодіти державною мовою. Найперша проблема з навчальними програмами та з підручниками. Шкільний предмет "Українська мова" вимагає від учителів зовсім іншого підходу у школах з українською, ніж у школах з угорською мовою навчання. У школах з українською мовою навчання на уроках "Українська мова" вивчається рідна мова, якою дитина вже володіє. А у школах з угорською мовою навчання учень з українською мовою не знайомий, він починає її вивчати у першому класі. Але діючі навчальні програми для шкіл національних меншин

зобов'язують дітей вже у початкових класах вивчати граматику української мови, коли вони цієї мови навіть не розуміють. Також велика проблема щодо вивчення української мови в угорськомовних школах через кадрові недоліки. Направленням українських філологів до сільських шкіл з угорською мовою навчання неможливо вирішити проблему відповідних педагогічних кадрів. Фахівці, які отримали диплом учителя української мови і літератури підготовлені викладати українську мову як рідну, але не знають, як це робити у класах, де для дітей рідна інша, якою більшість учителів не володіє. Проблема умов і рівня викладання державної мови у школах з угорською мовою навчання не лише мовна або освітня, а й суспільно-політична. Не володіючи на належному рівні українською мовою, угорська меншина не зможе рівноправно брати участь у громадському, економічному, політичному житті країни. Оскільки проблеми, пов'язані з викладанням української мови в угорськомовних школах є мовного, освітнього і суспільного характеру, їх можна вирішити лише у соціолінгвістичному аспекті, тобто враховуючи мовну ситуацію угорської спільноти Закарпаття. Під час розробки навчальних програм та написання підручників з української мови, а також під час підготовки педагогічних кадрів для шкіл із мовою навчання національних меншин обов'язково треба враховувати специфічні мовні, демографічні й суспільні ситуації окремих національних груп.

За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на території України проживає 156,6 тисяч осіб угорської національності, які складають 0,3% загальної кількості населення держави [12]. З них 151516 (96,7%) проживає в Закарпатській області, де угорці складають 12,1% населення області [12; 23].

Рис. 1. Розташування угорців на території області (2001) [23, 32]

За даними перепису населення 2001 р. переважає більшість (74%) угорців Закарпаття проживає компактно, у населених пунктах, де угорці складають 75–100% від загальної кількості населення, а 54% – де угорці складають 75–100% (Рис. 2).

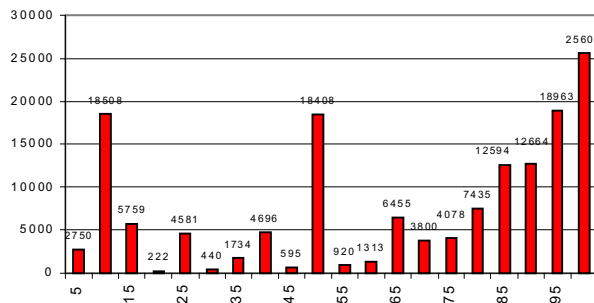

Рис. 2. Розподіл угорців Закарпаття по населених пунктах, % угорців від загальної кількості населення (за даними перепису населення 2001 р.)

У 2005/2006 навчальному році в області є 107 загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання. У місті Берегові з 1996 р. Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II готує педагогічні кадри.

Сучасна територія Закарпаття з давніх часів є багатонаціональною та багатомовною. Наприклад, за даними перепису населення 1880 р. на сучасній території області українці (русини) склали 59,8% від загальної кількості населення, а 25,5% – угорці [30, 24–25].

У 1944 р. сучасна територія Закарпаття потрапила до складу СРСР. Зміна влади й політичних умов вплинули і на характер мовних контактів. Наприклад, за радянських часів у школах з угорською мовою навчання зовсім не викладали українську мову, лише російську [21, 30]. Це призвело до того, що та частина угорського населення області, яка проживає компактно, не змогла оволодіти українською мовою у школі, тільки російською. У 2003 р. ми провели соціолінгвістичне анкетування на репрезентативній вибірці 516 угорців Закарпаття і запитали їх про те, як вони володіють угорською, українською та російською мовами. Дані показують, що закарпатські угорці російською мовою володіють на більш вищому рівні, ніж українською (див. Рис. 3). Це пояснюється тим, що радянська влада з метою русифікації населення надала російській мові всі привілеї [1; 7; 14; 22; 29].

Після 1991 р., від часів настання незалежності України, державну мову вивчають у всіх школах Закарпаття, у тому числі і в школах з угорською мовою навчання. Але, на жаль, до сьогодні немає всіх умов для того, щоб в угорськомовних школах діти могли вільно оволодіти державною мовою.

У нашій роботі ми спробуємо показати, які проблеми щодо вивчення української мови є у школах з угорською мовою навчання.

Перша проблема стосується навчальних програм та підручників, навчальних посібників. Шкільний предмет “Українська мова” вимагає

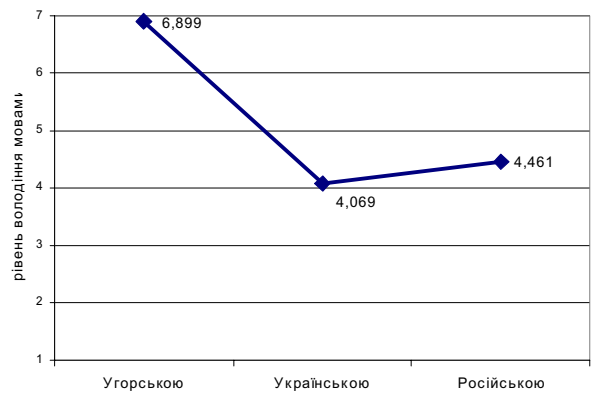

Рис. 3. Рівень володіння угорською, українською та російською мовами серед угорського населення Закарпаття (516 респондентів; середній показник)

Як ви володієте наступними мовами? 7 – Досконало, як рідною; 6 – Дуже добре; 5 – Добре; 4 – Посередньо; 3 – Лише кілька слів знаю; 2 – Не розмовляю, лише розумію; 1 – Абсолютно ні

від учителів зовсім іншого підходу у школах з українською мовою навчання, ніж у школах з угорською мовою навчання. У школах з українською мовою навчання на уроках “Українська мова” вивчається рідна мова учнів, якою вони володіють уже з дитинства. А у школах з угорською мовою навчання учень з українською мовою не знайомий і починає її вивчати у першому класі. У закарпатських угорських сім'ях мова домашнього спілкування угорська (Рис. 4 і 5). “Жоден інший етнос, окрім росіян (зауважимо, що за російською мовою в часи існування СРСР був закріплений статус мови міжнаціонального спілкування), не показав такої стійкої орієнтації на рідну мову, як угорці”, – дає аналіз даних перепису населення 1989 р. В.Бедзір [3, 8]. Тобто: оскільки переважна більшість угорців проживає компактно і вдома користується тільки рідною мовою, то у дошкільний період не має можливості вивчати українську мову.

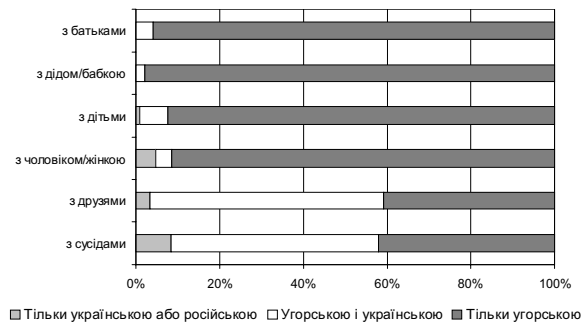

Рис. 4. Якою мовою ви спілкуєтеся ... (144 респондентів)

Дитина в українськомовній школі вже у 1-му класі володіє українською мовою, і мета вивчення шкільного предмету “Українська мова” – розвивати мовлення і мовні навички учнів. У школах з угорською мовою навчання першокласник лише починає знайомитися з державною мовою, і навчальним програмам і підручникам це треба

враховувати. Але діючі навчальні програми для шкіл національних меншин зобов'язують дітей уже в початкових класах вивчати граматику української мови, коли вони цю мову навіть не розуміють.

Рис. 5. Відповіді учнів 10-12 класів шкіл з угорською мовою навчання Закарпаття на запитання: Якою мовою ви користуєтеся у сім'ї? (595 респондентів)

Українська й угорська мови не є близькопорідненими мовами. За типологічною класифікацією українська мова належить до групи флективних мов, а угорська – до аглютинативних [18, 324–329]; за генеалогічною класифікацією східнослов'янські мови (у тому числі й українська) належать до індоєвропейської мовної сім'ї, а угорська – до фінно-угорської групи уральських мов [18, 69 і 84]. Навчальним програмам це теж треба було б враховувати: вивчати українську мову росіянам, білорусам, полякам набагато легше, ніж угорцям та румунам. “Потрібно пам'ятати, що українська й угорська мови за своїм походженням різні, не схожі ні за лексичною, ні за фонетичною чи граматичною структурами... Засвоєння окремих явищ українського граматичного ладу викликає в учнів-угорців труднощі”, – пише педагог, яка має досвід роботи в угорськомовній школі [13, 77].

На думку видатного американського мовознавця Джона Баула, викладання державної (чи іншої) мови для національних меншин методами рідної – це велика педагогічна і методична помилка, яка приводить до того, що меншина не оволодіває досконало державною мовою [2]. Такі педагогічні й методичні помилки можуть призвести до суспільних конфліктів [16, 7–8].

Окрім вище згаданих, великою проблемою вивчення української мови в угорськомовних школах є кадрові недоліки. “Незважаючи на позитивні зрушення у плані забезпечення освітніх запитів угорців, є питання, які чекають на своє вирішення в майбутньому. Це, перш за все, кадрове забезпечення цих шкіл учителями української та іноземної мови. На даний час ці навчальні заклади тільки частково забезпечені педагогами. Не вистачає вчителів української мови й літератури. Тільки 50% учителів є фахівцями. Інша половина – це вчителі російської мови та літератури, які пройшли перепідготовку.

Особливо гостро стоїть кадрове питання в сільських школах, де питома вага спеціалістів даного фаху дуже низька. У цих закладах, особливо у школах I–II ступеня, українську мову та літературу часто викладають інші фахові спеціалісти, які володіють державною мовою”, – пише один із методистів обласного відділу осві-

ти [11, 189]. Наприклад, у 1997/1998 навчальному році в угорськомовних школах 11% учителів викладало українську мову без педагогічної освіти, 68% – із непрофесійною вищою освітою, і тільки 21% вчителів мали диплом українського філолога [6, 57].

Проблему відповідних педагогічних кадрів неможливо вирішити, направляючи українських філологів до сільських шкіл з угорською мовою навчання. Фахівці, які отримали диплом учителя української мови і літератури, підготовлені викладати українську мову як рідну, але не знають, як це робити в класах, де рідна мова дітей інша, якою більшість цих учителів не володіє [13; 25; 26; 27].

У школах національних меншин викладають державну мову такими ж методами і ті самі вчителі, що і в школах з українською мовою навчання. Це схоже на те, якби в українськомовних школах англійську мову викладали педагоги з Лондону згідно програм для учнів лондонських шкіл.

Проблема з педагогічними кадрами є загальною міжнародною проблемою. У Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту сказано: “Викладання мови меншин як предмета має здійснюватися на постійній основі. Офіційна мова держави також повинна бути предметом постійного викладання і бажано – вчителями, які володіють двома мовами і добре знають рівень культурної та мовної підготовки дитини” [8, 6–7].

Не дивно, що при вище названих умовах рівень володіння українською мовою серед учнів-угорців недосконалий. У 2001 р. ми провели анкетування учнів 10–12 класів угорськомовних шкіл області. За даними опитування, з 595 учнів 10–12 класів шкіл області з угорською мовою навчання 93% респондентів бажає вивчити українську мову на високому рівні і тільки 1% не хоче оволодіти державною мовою; але тільки 23% вважає, що оволодіти українською мовою можна у школі [31, 241–242].

Проблема умов і рівня викладання державної мови у школах з угорською мовою навчання – це суспільно-політична проблема. Угорська меншина, не володіючи на належному рівні українською мовою, не зможе рівноправно брати участь у громадському, економічному, політичному і культурному житті країни, тобто сегрегується. А сегрегація так само шкідлива для національних меншин, як мовна та етнічна асиміляція [17].

Як вирішити проблеми, пов'язані з викладанням української мови в угорськомовних школах? Може є такі, які вважають, що це питання можна вирішити, заклавши угорськомовні школи? Але, виходячи з міжнародного досвіду, ми знаємо: для оволодіння державною мовою національними меншинами у процесі освіти не обов'язково, щоб мовою навчання була державна мова [10; 28; 30; 31]. Дослідження свідчать, що рідна мова дитини має бути засобом навчання на дошкільному рівні, а також у школі, а державна мова має викладатися як навчальний предмет, при тому такими вчителями, які володіють обома мовами (державною мовою і мовою національної меншини), добре знають рівень і особливості культурної та мовної підготовки дитини. Це відмічено і в Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту [8, 6–7].

Завдяки угорськомовній освіті угорське населення Закарпатської області володіє норма-

тивним (літературним) варіантом угорської мови, береже свою рідну мову і в той же час хоче оволодіти державною мовою. Роль угорськомовної освіти в тому, що угорці Закарпаття володіють нормативним варіантом рідної мови (як показують дані соціолінгвістичних досліджень, проведені у 2000 р. серед 675 учнів-угорців середніх шкіл області). Як показали результати досліджень, є велика розбіжність у вживанні нормативних варіантів окремих мовних явищ між учнями, які навчаються у школах з угорською мовою навчання, і угорськими учнями україномовних шкіл. На графіку (Рис. 6) показано, що серед учнів, які ходять до школи, де навчання ведеться українською мовою, статистично значна більшість обрала ненормативні варіанти, порівняно зі школами, де навчання ведеться рідною угорською мовою [4; 5; 31; 32].

Рис. 6. Вибір ненормативних варіантів учнів-угорців, які навчаються угорською та українською мовою
Кількість респондентів – 675
V-102. Хі-квадрат (f=2): 4, 153, p<0,05
V-201. Хі-квадрат (f=2): 22, 006, p<0,01
V-206. Хі-квадрат (f=2): 11, 916, p<0,01

За даними соціолінгвістичних досліджень, проведених серед угорських учнів у Словаччині та Сербії, результати наших досліджень не випадкові. Серед угорських учнів у Словаччині та Сербії, які навчаються рідною мовою, значно більша частина обрала нормативні варіанти, порівняно з тими, хто навчається у школах, де мова навчання державна, тобто словацька або сербська [9; 10; 15; 19; 20].

Оскільки проблеми, пов'язані з викладанням української мови в угорськомовних школах є мовного, освітнього й суспільного характеру, їх можна вирішити лише у соціолінгвістичному аспекті, тобто враховуючи мовну ситуацію угорської спільноти Закарпаття. При розробці навчальних програм та написання підручників з української мови, а також при підготовці педагогічних кадрів для шкіл із мовою навчання національних меншин обов'язково треба враховувати специфічні мовні, демографічні й суспільні ситуації окремих національних груп.

Вирішення цих проблем – завдання держави. Але угорська спільнота Закарпаття вже сама почала цю роботу. Викладачі Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II розробили підручники з української мови для учнів-угорців

початкових класів, де, насамперед, звернено увагу на розвиток зв'язного мовлення, на збагачення словникового запасу дітей, а не на граматику. Викладачами того ж Інституту складені угорсько-український та українсько-угорський словники для школярів, а за редакцією фахівців Ужгородського національного університету виданий угорсько-український словник. У 2003/2004 навчальному році в Ужгородському національному університеті, а в 2004/2005 навчальному році у Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці II почали підготовку вчителів української мови і літератури для шкіл з угорською мовою навчання. У цьому вищому навчальному закладі для студентів зі спеціальності "Початкове навчання" введено навчальну дисципліну "Методика викладання української мови як державної у школах з угорською мовою навчання". Але ці кроки не зможуть вирішити всіх проблем. Для цього потрібні державні реформи.

Реформування методів викладання української мови для громадян, для яких українська не є рідною, вимагає належної уваги до мовної (соціолінгвістичної) ситуації окремих національних меншин. "Лише за умови концептуальної перебудови навчання державної мови учні значених вище шкіл зможуть успішно оволодіти українською мовою" [13, 80]. Це дасть їм змогу реалізувати свої потенціали.

У Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту чітко сказано: "Міжнародно-правові акти, що стосуються освіти мовою меншин, проголошують, що меншини не тільки мають право на підтримку своєї національної самобутності шляхом спілкування рідною мовою, а й **мають право інтегруватися в більш широке суспільство держави і брати участь у житті цього суспільства, вивчаючи державну мову.**"

З огляду на викладене вище, досягнення багатомовності національними меншинами держав ОБСЄ вбачається як найефективніший шлях, що збігається із цілями міжнародно-правових актів щодо захисту національних меншин та щодо їх інтеграції" [8, 13].

Закон України про мови (Стаття 2) та Національна доктрина розвитку освіти [24] (підписаний президентом України 17 квітня 2002 р.) визначають, що держава гарантує всі необхідні умови для того, щоб національні меншини змогли оволодіти державною мовою. Якщо Україна цього справді хоче досягти, тоді викладені вище проблеми обов'язково треба вирішити.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арел, Д.* (Arel, D.) 1995. Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995): 597–622.
2. *Бауг Д.* (Baugh, J.) 1999. Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice. Austin: University of Texas Press.
3. *Бедзір В.* 1998. Особливості функціонування рідної мови угорців Закарпаття в іноетнічному середовищі (етносоціологічний аспект). *Acta Hungarica VII/VIII*: 8–15.

Бергасі А. 2004. Anyelvoktatásunk hatékonyságáról. // Бергасі А. –

Черничко С. ред. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 77–96. Ungvár: PoliPrint.

5. Beregszasi A. (Beregszászi A.) 2004. Nyelvjárási jelenségek szociolingvisztikai vizsgálata: a nyelvjárások és a kárpátaljai magyar iskola. // Beregszasi A. – Черничко С.: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 140–154. Ungvár: PoliPrint.

6. Beregszasi A. – Черничко С. – Орос І. 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

7. Weinreich U. (Weinreich, U.) 1953. The Russification of Soviet minority languages. *Problems of communism* 1953/2: 46–57.

8. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка. Гаага: Фундація міжнародних відносин, 1996.

9. Göncz L. (Göncz L.) 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

10. Göncz L. (Göncz L.) 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarországi Tudományos Társaság–MTA Kisebbségkutató Intézet.

11. Гульпа Л. 2000. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. // *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*, 186–192. Ужгород: Ужгородський державний університет.

12. Ільтьо І. В. ред. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.

13. Коляджин Н. 2003. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах. *Acta Beregsasiensis* Vol. III: 76–81.

14. Кононенко П. 2003. Мова і майбутнє України. *Українознавство* 1 (6): 3–9.

15. Kontra M. (Kontra M.) 2003. A határon túli magyar nyelvváltozatok. // Kiefer F. ed. *A magyar nyelv kézikönyve*, 301–321. Budapest: Akadémiai Kiadó.

16. Kontra M. – Сіладі Ш. (Kontra M. – Szilágyi S.) 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? // Kontra Miklós – Hattyár Helga eds. *Magyarok és nyelvtörvények*, 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.

17. Кормочі З. 2003. Стан викладання української мови з угорською мовою навчання в Закарпатській області. // *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 178–180. Київ: Видавництво Європейського університету.

18. Кочерган М. П. 2001. *Вступ до мовознавства*. Київ: Видавничий центр “Академія”.

19. Ланштяк І. – Сабомігаль Г. (Lanstyák I. – Szabó Mihály G.) 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: A contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 120, 111–130.

20. Ланштяк І. – Сабомігаль Г. (Lanstyák I. – Szabó Mihály G.) 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

21. Лизанець П. 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині. *Acta Hungarica* III: 125–130.

22. Міллер Й. (Miller, J.) 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). // R. E. Asher et al eds., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.

23. Молнар Й. – Молнар І. (Molnár J. – Molnár D.I.) 2005. *Kárpátalja népszerűsége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

24. *Національна доктрина розвитку освіти*. Київ, 2000.

25. Повхан К. 1999. Державна мова в школах національних меншин. *Українська мова і література в школі* 1999/4: 55–57.

26. Повхан К. 2003. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. *Українська мова і література в школі* 2003/8: 52–55.

27. Райплік-Горват Ж. 2002. Особливості вивчення державної мови у школах з угорською мовою навчання на Закарпатті. // *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 177–179. Київ: Видавництво Європейського університету.

28. Скутнаб-Кангас Т. (Skutnabb-Kangas, T.) 1990. *Language, Literacy and Minorities. A Minority Rights Group Report*. London: The Minority Rights Group.

29. Солханік Р. (Solchanyk, R.) 1985. Language Politics in the Ukraine. // Krindler, Isabelle T. eds., *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*, 57–105. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter.

30. Черничко С. (Cserniczky I.) 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

31. Черничко С. (Cserniczkó I.) ред. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

32. Черничко С. 2005. Соціолінгвістичний аспект вивчення українсько-угорських міжмовних контактів і освіта. // Густі І. – Коляджин Н. ред. *Мова й освіта на початку 21 століття*, 153–165. Ужгород: ПоліПрінт.